

specific constitutional and legal sanctions, the mechanism of realization of constitutional-legal responsibility, etc. The normative basis of constitutional and legal responsibility forms the Constitution and laws of Ukraine ("On the status of people's deputy of Ukraine", "On the status of deputies of local councils", "On local self-government in Ukraine", "On the Constitutional Court of Ukraine", etc.), which regulates its separate aspects and fixes basically concrete kinds of constitutional delicts.

The procedural order of attraction to the constitutional and legal responsibility is also distinguished by the fragmentation and disunity of the normative form, with a large number of gaps. Thus, for example, there is no limitation period for bringing to constitutional and legal responsibility, there is no procedure for appealing against the application of measures of constitutional and legal responsibility and the abolition of unlawful decisions. There are significant gaps of the current constitutional law, which must be eliminated by adopting a law on constitutional and legal responsibility. We believe that Ukraine should use the positive experience of the Republic of Poland and regulate constitutional and legal responsibility in the Constitution of Ukraine.

The problems of the constitutional and legal responsibility instance are investigated. The experience of foreign countries convinces that for the effective realization of constitutional and legal responsibility, an active participation in the process of involving the Constitutional Court or the creation of a special body competent for the constitutional and legal responsibility of state authorities and their officials for their constitutional delicts (for example, the State Tribunal in Poland).

The experience of Poland, where the institute of the State Tribunal has a long history of functioning, is useful for improving the mechanism for the realization of constitutional and legal responsibility. Proposals for the improvement of the current constitutional legislation are introduced.

It is concluded that the analysis of doctrinal sources, modern legislative initiatives, as well as positive foreign experience, in particular the Republic of Poland, testifies to the dynamism of the process of forming its principles, functions, subject-object structure, sanctions, and the like. However, the current constitutional law of Ukraine requires substantial reform in the direction of clear legal regulation of constitutional delicts, constitutional and legal sanctions, and the mechanism for the realization of constitutional and legal responsibility.

Key words: constitutional and legal responsibility, instance of the constitutional and legal responsibility, constitutional delict, constitutional sanctions.

УДК: 340.149

О. В. БІЛОСКУРСЬКА,
кандидат юридичних наук

КОНСТИТУЦІЙНА ДОКТРИНА ЯК ДЖЕРЕЛО КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

У статті наголошується на основних тенденціях розвитку та вдосконалення системи сучасних джерел конституційного права України. Аналізуються погляди європейських-науковців щодо місця конституційної доктрини в системі джерел права. Розкривається сутність та значення конституційної доктрини як джерела конституційного права. Охарактеризовано переваги доктрини як джерела права. На основі аналізу

наукової літератури автор звертає увагу на можливі переваги застосування правової доктрини в конституційному судочинстві.

Ключові слова: система джерел права, новітні джерела, правова доктрина, конституційна доктрина.

Белоскурская Е. В. Конституционная доктрина как источник конституционного права

В статье отмечаются основные тенденции развития и совершенствования системы современных источников конституционного права Украины. Анализируются взгляды ученых о месте конституционной доктрины в системе источников права. Раскрывается сущность и значение конституционной доктрины как источника конституционного права. Охарактеризованы преимущества доктрины как источника права. На основе анализа научной литературы автор обращает внимание на возможные преимущества применения правовой доктрины в конституционном судопроизводстве.

Ключевые слова: система источников права, новейшие источники, правовая доктрина, конституционная доктрина.

Biloskurska O. V. Constitutional doctrine as a source of constitutional law

The main tendencies of development and improvement of the system of modern sources of constitutional law of Ukraine are considered in the article. The views of scholars on the place of the constitutional doctrine in the system of sources of law are analyzed. The essence and significance of the constitutional doctrine as a source of constitutional law are revealed. The advantages of doctrine as a source of law are characterized. On the basis of the analysis of scientific literature, the author draws attention to the possible benefits of the use of legal doctrine in constitutional proceedings.

Key words: system of sources of law, new sources, legal doctrine, constitutional doctrine.

Система джерел конституційного права в цілому, як і окремі сучасні джерела зокрема, на сучасному етапі становлення науки конституційного права перебувають у процесі модернізації та вдосконалення. Даний процес обґрунтовується наявністю цілого ряду чинників, як суб'єктивного, так і об'єктивного характеру, що пов'язані з розширенням предмета конституційно-правового регулювання, наданням традиційним джерелам конституційного права нових юридичних властивостей та використанням новітніх джерел права.

У науковій юридичній літературі обґрунтовується висновок про те, що серед основних тенденцій розвитку та вдосконалення системи сучасних джерел конституційного права України слід відзначити такі: гуманізація та людинацентризм сучасних джерел конституційного права; утвердження нових суб'єктів конституційної правотворчості, розширення об'єкта конституційно-правового регулювання джерел конституційного права; збереження і ренесанс національних традицій правотворення (джерелотворення); глобалізація та інтернаціоналізація конституційного права та конституційних правовідносин; соціологізація, політизація та ідеологізація (в органічному поєднанні з ідеологізацією) конституційного права та його джерел; муніципалізація сучасних джерел конституційного права; процесуалізація сучасних джерел конституційного права; універсалізація сучасних джерел конституційного права; новелізація джерел конституційного права; верифікація системи сучасних джерел конституційного права; прагнення основних суб'єктів конституційного правотворення до належного нормативно-правового та організаційно-правового забезпечення

ефективного функціонування системи сучасних джерел конституційного права України¹.

За останні роки проблема тенденції розвитку та удосконалення джерел права як з точки зору теорії держави і права, так і окремих галузей публічного права неодноразово привертала увагу науковців, що набуло відображення в окремих монографіях² та наукових статтях³.

Доцільно зазначити, що на сьогодні процес модернізації вчення про джерела права характеризується певною увагою щодо дослідження новітніх (нетрадиційних) джерел права, зокрема, таких, як правова доктрина. Правова доктрина може бути визначена як вчення, система теоретичних і практичних положень, уявленнє, основних принципів, які розкривають сутність права, його призначення та функції. У свою чергу, формою вираження правової доктрини слугують наукові праці вчених-юристів, теоретичні положення та висновки яких у процесі тривалого використання стали науковим підходом до вирішення окремих практичних проблем.

Так, О. Скакун серед нетрадиційних для української правової системи джерел права виокремлює і правову доктрину⁴. Головними особливостями нетрадиційних джерел права, на думку О. Скакуна, є те, що норми права в них виникають у суспільстві і вже тільки з часом, коли вони себе виявляють як суспільно корисні на практиці, держава їх санкціонує. У вітчизняних юридичних джерелах зазначено, що найбільш концентровано прояв практичної функції юридичної науки, яка полягає у сприянні розвитку і вдосконаленню права, виявляється у правовій доктрині як такому феномені, що максимально ефективно поєднує наукові розробки з практикою створення й застосування права, враховуючи при цьому як контекст правової культури, так і вплив основних чинників розвитку суспільства⁵. На думку С. Васильєва, до переваг правової доктрини слід віднести: високий рівень науковості, який забезпечується вченими-юристами на основі правових поглядів (парадигм), що панують у суспільстві; індивідуалізація правової доктрини до обставин конкретної справи, що сприяє знаходженню юридично правильного й справедливого рішення; добровільність застосування правової доктрини, для доктрини характерним є постійне оновлення, що відбувається за рахунок нових ідей і поглядів, проте збереження їх до категорії доктринальних відбувається лише після апробації їх на практиці та підтримання більшістю вчених і професіоналів-практиків, які займаються юриспруденцією; використання правової доктрини як джерела права сприяє гармонізації правової системи⁶.

Слід звернути увагу, що визнання правової доктрини джерелом права зумовлюється такими причинами. По-перше, формальна визначеність правової доктрини досягається за допомогою письмової форми вираження творів учених і популярності доктрини серед професійних юристів та суб'єктів права. По-друге, загальнообов'язковість правової доктрини випливає з авторитетності, поваги до вчених-юристів у суспільстві, а також загальне визнання робіт правознавців. По-третє, реалізація правової доктрини забезпечується державним санкціонуванням в нормативно-правових актах або судовій практиці⁷.

Як наголошується у вітчизняній юридичній літературі, процес модернізації вчення про джерела права відбувається нерівномірно: у галузях публічного

права він проходить швидше⁸. Так, О. Скрипнюк зауважує, що «сучасні конституційні процеси відкривають перспективи запровадження в конституційне право України таких неформалізованих джерел права як ... конституційна доктрина...»⁹. П. Стецюк наголошує на поваі «в теорії і практиці сучасного конституційного права таких нових понять: «доктрини в конституційному праві», «конституційно-правові доктрини»¹⁰.

Зазначимо, що Т. Пряхіна визначає конституційну доктрину як систематизовану сукупність базових поглядів на сутність, зміст, внутрішню та зовнішню форми основного закону, теорій та концепцій, що встановлюють стратегічні перспективи конституційного розвитку країни, в процесі якої визначається місце і роль конституції в державній, суспільній та правовій системах, встановлюється конституційні стандарти взаємовідносин особистості, суспільства, держави, досліджуються юридичні властивості конституційних норм¹¹. В. Колісник визначає конституційно-правову доктрину як сукупність усталених і визнаних науковим середовищем ідей, положень, наукових поглядів та теоретичних узагальнень, що в сукупності складають логічно завершене та внутрішньо узгоджене бачення, розуміння й пояснення сутності, особливостей, головних ознак та закономірностей (або тенденцій) розвитку певного конституційно-правового явища (феномену)¹².

У дисертації «Джерела конституційного права України (системно-функціональний аналіз)» О. Васильєнко серед «нетрадиційних (додаткових)» джерел конституційного права, визначила і правову доктрину¹³. При цьому авторка звертає увагу, що окремі вчені ставлять під сумнів застосування доктрини як джерела права. Незважаючи на дискусійність і спірність, усе ж пропонується визнати доктрину як джерело конституційного права.

Слід наголосити, що ще 10 років тому М. Баллай згадував, що в конституційному праві окремих держав як джерело конституційного права визнають доктрини (погляди визначних учених-юристів), що пов'язано зі структурою права, яка складалася історично. Але, як наголошував науковець, у російській конституційно-правовій теорії та практиці це поки що не отримало визнання¹⁴. Натомість уже сьогодні серед джерел конституційного права російські конституціоналісти виокремлюють також і правову доктрину¹⁵.

Хочемо зазначити, що у Великій Британії праці вчених-юристів визнаються джерелом конституційного права, а саме: Брекстон. Трактат про закони Англії (1250 р.); Блекстон. Коментарі законів Англії (1566 р.); Коук. Правові інститути Англії (1628 р.); Форестер. Рішення королівських судів (1763 р.). Пояснюється це тим, що вони містять необхідні узагальнення, а також аналіз писаних і неписаних норм конституції.

Крім того, парламент і суди в разі відсутності норм статутів, конституційних угод і судових прецедентів звертаються до наукових праць таких фахівців з конституційного права Великобританії, як Д. Локк, Д. Лью, Д. Мілль, Е. Берк, А. Дайсі, Е. Мей та ін. Для прикладу, Палата лордів Парламенту Великої Британії в 1990 р., виступаючи як вища судова інстанція країни, прямо сприйняла запропоноване А. Дайсі визначення королівської прерогативи. На обурення своєї позиції Палата лордів наголосила: «Ганше існувало створене практикою правило, що за життя автора не можна посилаєти в суді на його роботу. Це правило, яке, мабуть, не мало ніяких логічних підстав, тепер не особливю

береться до уваги, і деякі автори, навіть автори статей у періодичній пресі, ще за життя отримують задоволення від того, що до їхньої думки прислухаються судді.

У країнах континентальної Європи правова доктрина як джерело конституційного права теж отримала певне визнання. Так, за останні роки Федеральний конституційний суд Німеччини почав посилається на наукові здобутки відомих державознавців країни, що сприяло підвищенню ефективності конституційного контролю в Німеччині та слугувало поштовхом до наступних ґрунтовних досліджень у галузі конституційного права з метою подальшої їх реалізації на практиці. Відповідно, в Україні конституційна доктрина стає джерелом права в випадку, коли Конституційний Суд зазвичай офіційно використовує у своїй діяльності положення та висновки науковців досліджень вчених-конституціоналістів. У такому випадку доктринальні ідеї виступають мірою правомірної поведінки та отримують підтримку держави.

Можливість визнання конституційної доктрини джерелом конституційного права перебуває залежно від сутності права та підходу до нього. Так, і Бодановська доходить висновку, що «юридичний позитивізм, не визнаючи самостійність правової науки, прагне підпорядкувати її прецеденту. Прихильники соціологічного позитивізму виходять за рамки правової науки і звертають увагу на досягнення інших соціальних наук. Представники природно-правового напрямку не тільки визнають самостійний характер правової доктрини, але навіть говорять про зростання її ролі як джерела права»¹⁶.

Отже, конституційна доктрина являє собою теорію, яка відображає усталену наукову думку, що в силу своєї глибокої і авторитетності потребує певної практичної і певним чином впливає на законодавця.

На нашу думку, значення та значущість конституційної доктрини як джерела конституційного права зумовлено особливостями історичного розвитку держави, розумінням права, сучасним станом системи джерел права та належністю держави до тієї чи іншої правової системи. Найпростішим і очевидним доказом ролі доктрини є пряме закріплення в законодавстві доктринальних положень.

Незалежно від місця своєї виникнення ідея, теорія, концепція існують в ідеальному світі і видаються виключно уразливими. Іхній шлях у правову доктрину лежить через сприйняття практикою. Так, у рішеннях Конституційного Суду України конституційна доктрина отримує визнання з боку держави, її положення письмово закріплюються і стають доступними значному колу осіб.

Багатогранність форм прояву правової доктрини на юридичній практиці, багатозначність розуміння конституційної доктрини визначають множинність джерел зовнішнього вираження конституційної доктрини як джерела науки конституційного права.

Таким чином, конституційна доктрина як центральна ланка, що містить практичний аспект фундаментальних наукових проблем, може за певних умов стати свого роду конституційно-правовим фундаментом по створенню конституційного правопорядку, адекватного сучасним політико-правовим потребам суспільного і державного розвитку.

1. Цоклан В. І. Теоретико-методологічні основи системи сучасних джерел конституційного права України // Бюлетень Міністерства юстиції України. 2008. № 7–8. С. 86.
2. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології: монографія / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ: Юридична думка, 2008. 335 с.; Цоклан В. І., Федоренко В. Л. Система сучасних джерел конституційного права України: монографія / за ред. В. Л. Федоренка. Київ: Ліра-К, 2009. 399 с.; Джерела конституційного права України: монографія / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Ю. С. Шемпученко та ін. Київ: Наукова думка, 2010. 709 с. 3. Цоклан В. І. Система джерел конституційного права в контексті розвитку вітчизняного конституціоналізму: тенденції та перспективи // Публічне право. 2011. № 3. С. 20–26; Нестерович В. Ф., Устименко В. А. Система джерел конституційного права України: теорія, яка заснована на практиці // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. 2009. № 4. С. 19–22; Крайчук О. В. Правові позиції Конституційного Суду України як джерело права // Бюлетень Міністерства юстиції України. 2011. № 4. С. 117–121; Матвеева Л. Г. Джерела права з позицій рідних концепцій праворозуміння // Паденноукраїнський правничий часопис. 2012. № 1. С. 112–114; Бовсуювська І. Г. Розвиток наукових поглядів на визнання судового прецеденту (судової практики) як джерела права в Україні // Часопис Київського університету права. 2012. № 1. С. 55–59; Зінчук А. В. Джерела (форми) права: поняття і ознаки // Державне будівництво та місце самоврядування. Харків: Право, 2012. Вип. 23. С. 275–284; Кравченко С. С. Джерела права в розумінні теорії правового прагматизму // Держава та регіони: Серія «Право». 2012. № 3. С. 24–28. 4. Скажун О. Ф. Теорія держави і права: підручник: 2-ге вид. / пер. з рос. Харків: Консум, 2005. С. 309–311. 5. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 3: Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін.; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Київ, 2017. С. 471. 6. Васильєв С. В. Правова доктрина – джерело процесуального права // Актуальні питання інноваційного розвитку. 2012. № 2. С. 72–73. 7. Васильєв А. А. Суцільність і види правової доктрини як джерела права // Правове поле української держави: монографія. Томск: ДіаВо, 2007. С. 24. 8. Кампо В., Гринюк Р., Устименко В. Система джерел права в актах органу конституційної юстиції: проблеми теорії // Юридична Україна. 2013. № 6. С. 11. 9. Скринько О. В. Поняття норм та джерел у конституційному праві // Проблеми теорії конституційного права України / за ред. Ю. С. Шемпученка. Київ: Парламентське видавництво, 2013. С. 103. 10. Стернюк Л. Б. Основи теорії конституції та конституціоналізму. Частина перша. посібник для студентів. Львів: Астролія, 2004. URL: <http://www.lawueter.org.ua/index.php?i=202>. 11. Пращина Т. М. Конституційна доктрина Російської Федерації. Москва: ЮНИТИ – ДАНА, Закон и право, 2006. С. 30. 12. Коїсєнік В. Поняття конституційно-правової доктрини та формування конституційного ладу // Правова доктрина – основа формування правової системи держави: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятого монотр. «Правова доктрина України», Харків, 20–21 листоп. 2013 р. / Нац. акад. прав. наук України. Харків, 2013. С. 208. 13. Васильченко О. П. Джерела конституційного права України (системно-функціональний аналіз): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. С. 8. 14. Баглай М. В. Конституційне право Російської Федерації: учебник для вузов. 4-е изд., изм. и доп. Москва: Норма, 2005. С. 30–31. 15. Конституційне право: университетський курс: учебник: в 2 т. Т. 1. / под ред. А. И. Казанника, А. Н. Костоюкова. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Проспект, 2016. С. 93. 16. Богдановская И. Ю. Прецедентное право: монография. Москва: Наука, 1993. – 239 С. 82–83.